

A FÖLDRAJZTUDOMÁNY HAZAI SZAKMAI HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA A FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEKBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK TÜKRÉBEN

MEZŐSI GÁBOR – SZILASSI PÉTER

CHANGES IN THE STATUS OF GEOGRAPHY IN HUNGARY
IN THE CONTEXT OF PUBLICATIONS IN THE
GEOGRAPHICAL REVIEW OF HUNGARIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

Abstract

The analysis examines how the professional focus of geography in Hungary has changed over the past 120 years. It also aims to show how the taxonomic role of geography and its position in the interdisciplinary field have changed. The above issues can be assessed from several perspectives (e.g. human, infrastructural, economic or professional content), but in this paper we will only attempt a quantitative and qualitative analysis of the professional content (subjects) of the publications in the Geographical Review of Hungarian Geographical Society. We believe that a content analysis of the 1700 or so papers published in Geographical Review of Hungarian Geographical Society between 1900 and 2020 will give us an idea of when and how the main research topics of the publications changed, and to what extent, and how they are in line with national and international trends.

Keywords: research topics, discipline, geography, bibliometric analyses

Bevezetés

Jelen tanulmányunk azt vizsgálja, hogy a hazai földrajztudomány szakmai súlyponti kérdései miként változtak az elmúlt 120 évben. Munkánk célja emellett a földrajztudomány tudományrendszertani szerepét és tudományok közötti pozícióját érintő változások bemutatása. A fenti kérdések több (pl. humán, infrastrukturális, gazdasági vagy szakmai tartalom) szempontból is értékelhetők, ám jelen írásunkban csak a Földrajzi Közleményekben megjelent publikációk szakmai tartalmának kvantitatív és kvalitatív elemzésére vállalkozunk. Úgy gondoljuk, hogy a Földrajzi Közleményekben 1990–2020 között megjelent mintegy 1700 tanulmány tartalmi elemzésével képet kaphatunk arról, hogy mikor, milyen módon és milyen mértékben változtak meg a publikációk súlypontinak számító kutatási témái, és ezek mennyire vannak összhangban a hazai és nemzetközi trendekkel.

*A földrajz tudományok közötti helyzetét meghatározó
társadalmi és gazdasági tényezők*

A földrajztudomány tudományok közötti helyzetének történeti elemzése azért fontos feladat, mert tükrözi az adott korszakban a népesség, a gazdaság, a környezet és a technológia fejlődését, valamint az e társadalmi keret változásával együtt járó tudományos pozícióváltozásokat. Kérdés, hogy az adott szakma, mesterség képviselői – esetünkben a geográfiaival foglalkozó kutatók, azaz a földrajztudósok – mennyire képesek illeszteni tudományukat az adott korszak társadalmi, gazdasági és politikai változásaihoz. Nyilvánvaló, hogy egy tudomány helyzetét, pozícióját egy adott társadalmon, illetve tudományos közéleten belül nem lehet szabványok alapján számszerűsítve megadni, mert

ez a fogalom igen sok szempontból ragadható meg. Így lehet egy tudományterület (szakma) állapotát kvantitatívan minősíteni többek között személyek alapján, pl. hogy hányan dolgoztak földrajztudósként és ez miként változott idővel, vagy lehet a tudományos eredmények alapján, pl. tanulmányok, projektek száma, vagy lehet infrastruktúra (pl. terület, eszközellátottság) alapján, illetve (esetleg összevetve a nemzetközi adatokkal), hogy milyen pénzügyi, gazdasági környezetben, finanszírozási helyzetben fejlődött egy adott tudományszak egy adott korban. Ahogy fentebb említettük, jelen összeállításunkban a Földrajzi Közlemények folyóirat lapszámainak szakmai tartalmi elemzésével kíséreljük meg a fentiekben bemutatott tudományrendszertani mutatók fontosabb változásait becsülni.

A nemzetközi és hazai földrajzi kutatási témák főbb csoportjai

A külföldi földrajzi publikációkat 1900 és 1945 között a leíró jellegű, a kutatás fizikai földrajzi (azaz természetföldrajzi) és a klasszikus értelmű regionális részére összpontosító tartalom jellemezte (CLOSE, C. F. 1911). Az 1950-es évektől a kvantitatív módszerek megjelenése, valamint a térszerkezeti kérdések (pl. urbanizáció, közlekedési földrajz) megjelenése adott új lendületet és megközelítést a földrajz tárgykörébe tartozó vizsgálatoknak (CHAPMAN, J. D. 1966; UNWIN, T. 1992). 1970-től 1990-ig a modellek, a politikai-társadalmi háttérű kritikai földrajz, a fenntarthatóság és a környezetvédelmi témák váltak kiemelt kérdéssé a földrajzi elemzésekben (CHORLEY, R. 1967; BLOMLEY, N. 2006). Az elmúlt 30 év technikai fejlődése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a földrajztudomány a térinformatika és távérzékelés eszközrendszerével felvértezve komplex kérdések interdiszciplináris szemléletű megválaszolására is vállalkozhasson, előrejelzéseket adva immár tágabb (akár globális) kitekintésben is.

Napjaink földrajztudományában kiemelt szerepet kaptak az éghajlatváltozás hatásaival, a társadalom és földrajzi környezet viszonyával, a társadalmi-gazdasági különbségeknek, egyenlőtlenségeknek a vizsgálatával kapcsolatos kérdések (ZIMMERER, K. S. 2010; LENG, S. et al. 2017). A szakmai területen az előbb idézett szerzők által is használt tudományelméleti tagolás 30-40 éves léptéke eléggé kézenfekvő. A fenti időszakok szerinti csoportosítást Magyarországon alig használják, elemei inkább történeti szemléletű tudományelméleti munkákban jelennek meg (FODOR F. 2006). A kevés hazai kivétel közül BERÉNYI I. (1996) munkája emelhető ki, aki elsősorban az eltérő (globális és a regionális) léptékre illesztve foglalta össze 20. század második felének az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében zajlott kutatásait (akkoriban ez az intézmény magyar földrajztudomány meghatározó szereplője volt). BERÉNYI áttekintésében a nemzetközi trendekhez hasonlóan megjelennek az ember és környezet komplex kapcsolatrendszerét, a kritikai földrajzot, a településföldrajz új vonásainak elemzését, valamint a korszerű – pl. térinformatikai, távérzékelési – módszerek alkalmazását középpontba állító fejlődési szakaszok.

A fenti tudományelméleti előzmények alapján arra keressük a választ, hogy a magyar szakemberek földrajzi tárgyú tanulmányaikban hogyan reflektálnak a nemzetközi tendenciákra, milyen kapcsolatokat mutatnak azzal, illetve hogy ezek az írások hogyan illeszkednek a bemutatott nemzetközi kutatási irányzatokhoz, miként változtak időben a súlyponti kutatási témák, azok mennyire illeszkedtek a nemzetközi változásokhoz, illetve, hogy ezek részletesebb felbontásban értelmezhetők-e.

A földrajztudományi publikációk tartalmának változásai az elmúlt évszázadban

A földrajzi tartalmak elmúlt 120 éves változását az elemzéshez használt egyszerű módszer alapján úgy kíséreltük meg megbecsülni, hogy a leghosszabb múltra visszatekintő

szakfolyóirat, a Földrajzi Közlemények (a továbbiakban: FK) tanulmányait 10 tematikus osztályba soroltuk. Mint ismert, a folyóirat 1949–1953 között politikai okokból nem jelenhetett meg, a háborús években pedig rövidebb terjedelmű volt, emellett más kisebb hiátusok is korlátozták a teljes körű értékelést. A csoportosítás az 1900-tól 2020-ig terjedő időszakra vonatkozott, ezért olyan módszertani nomenklatúrát kellett használni, amelybe a 120 évvel ezelőtti és a mai változatos tartalmak is beilleszthetők.

A publikációk tematikus csoportosítását több bizonytalanság is kísérte. Az egyik az, hogy mivel 120 év alatt a földrajztudomány tartalma is jelentősen változott, ezért az általunk létrehozott 10 csoport nem minden esetben jelentett jól meghatározható, homogén, önálló kategóriát; bár e témakörök kapcsolódtak ugyan az adott korszak hazai és nemzetközi földrajzi konferenciáinak tematikus egységeihez is, mégis alkalmazásuk kissé önkényesnek tűnhet. A másik nehézség az volt, hogy a tanulmányok komplexitása miatt sokszor nem volt egyszerű azok egy-egy csoporthoz illesztése, részben mert átfedték egymást, részben mert egyes témák maguk is jelentős belső fejlődésen, átalakuláson mentek át; például a térképészet tartalma, megközelítése az idők során leíróból oknyomozóvá, értékelővé, majd hasznosíthatósági célúvá változott, miközben – főként a térinformatikai, távérzékelési eszközök elterjedésével – a módszertana is jelentősen módosult.

A kutatás módszertana

Jelen elemzésünk során a Földrajzi Közlemények 1900–2020 között megjelent mintegy 1700 publikációjának kvantitatív és kvalitatív elemzésére vállalkozunk. A folyóirat cikkeit azok témája szerint csoportosítottuk (*1. táblázat*).

1. táblázat – Table 1

A Földrajzi Közleményekben megjelent publikációk tartalmi elemzéséhez
használt fő és altémák

Main and sub-topics used for content analysis of publications
in Geographical Review of Hungarian Geographical Society

Fő témakörök	Altémák
Természet- és társadalom-földrajzi témakörök	Természetföldrajz 1 – geomorfológia, hidrogeográfia, klimatológia, Természetföldrajz 2 – biogeográfia, talajföldrajz Társadalomföldrajz 1 – népesség-, település-, egészség- és politikai földrajz, általános társadalom- és gazdaságföldrajz Társadalomföldrajz 2 – kulturális, gazdasági, közlekedés-, turizmus- és energiaföldrajz
Egyéb földrajzi, földtudományi témakörök	Környezetföldrajz, környezeti veszélyek, területfejlesztés, tájelemzés Kartográfia, térinformatika, matematikai, csillagászati földrajz Expedíciók, kutatóutak Egyéb jellemzően földtudományi téma (pl. meteorológia, geológia) A földrajztudomány elméleti kérdései, földrajzoktatás módszertana Leíró földrajz – környezettörténet, földrajzi környezetek leírása, történeti földrajz, útleírás

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

Az egyes osztályok (tematikus kategóriák) kialakításánál figyelembe kellett vennünk, hogy azok összemérhetők legyenek az 1920-as, 1960-as és 2000-es évek nemzetközi példáival. További bizonytalanságot jelent, hogy a mintegy 1700 általunk elemzett vett tanulmány mellett sok tucat olyan rövid közlemény is megjelent, ami értékes és fajsúlyos tartalmával beilleszthető lenne a rendszerbe és ez módosíthatná az eredményeket.

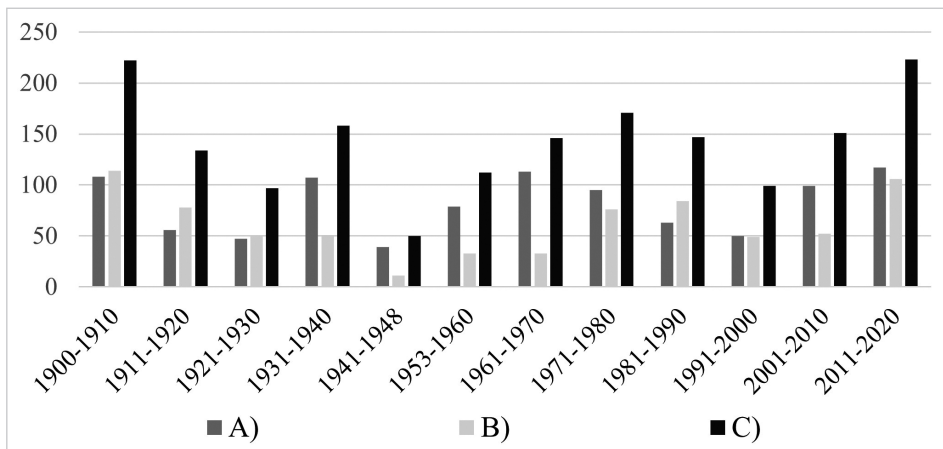
Az előre megállapított fő- és altémákra (1. táblázat) sorolt tanulmányok számát a vizsgált 120 éves időszakban évtizedenként összegeztük, majd a publikációk darabszámát főbb témakörönként (természet- és társadalomföldrajz, illetve egyéb földrajzi, földtudományi témakörök) Microsoft Excel táblázatkezelő szoftverrel oszlopdiagramokban összegeztük.

Az általunk meghatározott földrajztudományi témaköröket természet- és társadalomföldrajz, valamint egyéb földrajzi, földtudományi fő témakörökre osztva meghatároztuk az adott altémák fő témakörökön belüli százalékos arányát is a vizsgált évtizedes időszakokban. Olyan oszlopdiagramokat hoztunk létre, amelyeken – 100%-nak tekintve a természet- és társadalomföldrajzi, illetve 100%-nak tekintve egyéb földrajzi, földtudományi témaköröket – meghatároztuk az egyes altémák fő témakörökön belüli százalékos arányát évtizedenként.

Eredmények

Évtizedes bontásban vizsgálva a tanulmányokat megállapíthatjuk, hogy számuk 1900–1910 és 2010–2020 között emelkedett 200 fölé, de 1930–1940, 1961–1980 és 2010–2020 között is meghaladta a 150-et (1. ábra). A publikációk csökkenő száma a háborúk és az 1989–1990-es rendszerváltás következményeit tükrözik.

A témakörök szerint vizsgálva a Földrajzi Közlemények publikációit jól látható, hogy a természet- és társadalomföldrajzi témák általában a felét, vagy annál magasabb arányát

1. ábra A Földrajzi Közleményekben 1900-2020 között megjelent összes, valamint az abból képzett témakörökbe tartozó tanulmányok száma évtizedes bontásban.

A) Természet és Társadalomföldrajzi fő témakörökben megjelent tanulmányok száma; B) Egyéb földrajzi, földtudományi fő témakörökben megjelent tanulmányok száma; C) Összes megjelent tanulmány száma

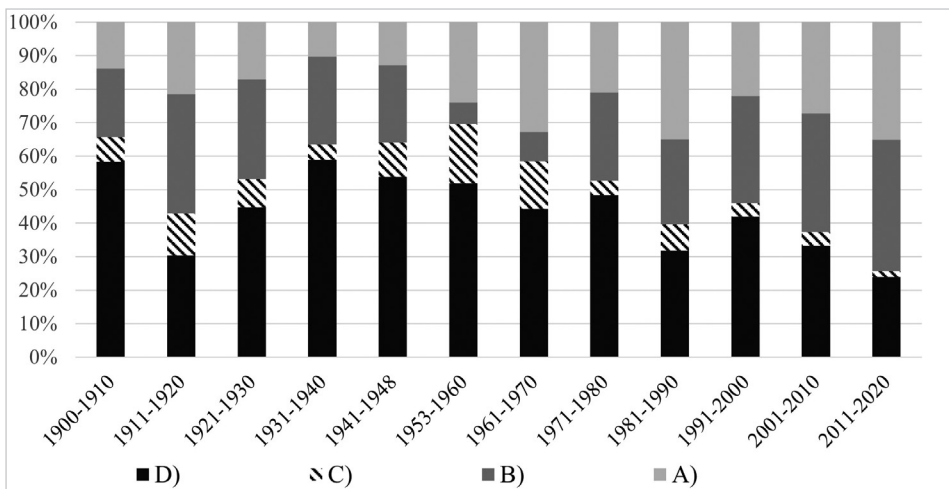
Figure 1 The total number of articles published in the Geographical Review of Hungarian Geographical Society between 1900 and 2020 and the number of papers published in the resulting thematic sections (by decade)

A) Number of papers published on the main topics of Physical and Human geography; B) Number of papers published on other main topics in geography and earth sciences; C) Total number of published articles

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

tették ki az összes publikációnak, amely e két szakterületnek folyamatos és erős reprezentáltságára utal (1. ábra). Az azokon kívüli, „egyéb” témák között találunk mára már túlhaladott, megkérdőjelezhetően új tudományos eredménynek tekinthető leíró földrajzi munkákat éppen úgy, mint a más tudományokhoz kapcsolódóan határtudomány jellegű földtani, meteorológiai, vagy biogeográfiai elemzéseket. Az egyéb témák színes és sokrétű kutatási irányai a legtöbb évtizedben összességében közel a felét adják a publikációknak.

Az 1900-as évek elején lényegében egyenletesen jelentek meg a két tudományág publikációi, míg 1940-től mintegy három évtizeden át jóval nagyobb számban kerültek a folyóiratba természetföldrajzi munkák. E mögött minden bizonnyal a társadalomföldrajzi kutatások 1948–1990 közötti látványos, politikai alapú visszaszorulása állt. Ekkoriban számos táj kutatással, társadalomföldrajzzal foglalkozó szakembernek (pl. a TELEKI PÁL-féle földrajzi iskola jelentős személyiségei közül KÁDÁR LÁSZLÓnak és RÓNAI ANDRÁSnak) kellett politikai kényszerből felhagynia korábbi kutatási témaival és teljesen új természetföldrajzi, illetve geológiai irányban folytatnia munkásságát (SZILASSI P. et al. 2024). A rendszerváltozás utáni évtizedre viszont már visszaállt az egyensúly a természet és társadalomföldrajz között, sőt a 2000-es évek óta megfigyelhető a társadalomföldrajzi publikációk egyre erőteljesebb túlsúlya a természetföldrajzi tanulmányokhoz képest. Ez a tendencia egyrészt a társadalomföldrajzos szakemberek nagyobb számával, másrészt a két szakterület művelőinek eltérő publikálási szokásaival magyarázható, harmadrészt pedig azzal, hogy a társadalomföldrajzi kutatások gyakran a külföldi érdeklődésre kevésbé számot tartó magyarországi társadalmi térfolyamatok elemzésére vállalkoznak (KOVALCSIK T. et al. 2024; 2. ábra).

2. ábra Az egyes altémák aránya a társadalom vagy természetföldrajzi fő témakörhöz tartozó a fő témakörben megjelent publikációkon belül. (Ahol az összes társadalom és természetföldrajzi tanulmányok száma = 100%)

- A) Társadalomföldrajz 2: Kulturális, Gazdasági, Közlekedés, Turizmus, Energia földrajz; B) Társadalomföldrajz 1: Népesség, Településföldrajz, Egészségföldrajz, Politikai földrajz, Általános társadalom és gazdaságföldrajz; C) Természetföldrajz 1: Geomorfológia, Hidrogeográfia, Klimatológia; D) Természetföldrajz 2: Biogeográfia, talajföldrajz

Figure 2 Proportion of sub-topics within the total publications in a given main subject area belonging to the main subject area of human or physical geography (Where total number of human or physical geography papers = 100%)

- A) Human geography 2: Cultural, Economic, Transportation, Tourism, Energy geography; B) Human geography 1: Population, Settlement geography, Health geography, Political geography, General Social and Economic geography; C) Physical Geography 1: Geomorphology, Hydrogeography, Climatology, D) Physical Geography 2: Biogeography, Soil Geography

Forrás / Source: Saját szerkesztés / Own editing

A természetföldrajzi témájú publikációkon belül az elmúlt 120 évben a geomorfológiai, hidrogeográfiai és klimatológiai (természetföldrajz 1; *1. táblázat*) altémák jelennek meg a leggyakrabban, ezek adják a természetföldrajzi tanulmányok zömét. Ezek aránya az 1901–1910, 1931–1940 és az 1961–1980 közötti időszakokban volt kiemelkedő (*2. ábra*). Tartalmuk azonban ezen időszak alatt jelentősen megváltozott: míg a századfordulón az említett altémák nagyjából hasonló számban szerepeltek (10 év alatt altémánként 15-20 tanulmány), addig az 1931–1940-es időszakban (nem kis mértékben a CHOLNOKY-féle iskola eredményeként) a felszínalaktani témákban (pl. karszt, teraszok) 3-4-szer annyi cikk született, mint a vízföldrajzban vagy az éghajlatban. 1927–1936 között a folyóiratban a geomorfológiai és a hidrogeográfiai témájú értekezések aránya több mint 30% volt, azaz elfogadottságuk, használatuk súlya a földrajzon belül nem változott (FODOR F. 2006 p. 287). E három kérdéskör 1960-tól ismét némileg egyenletesebb számban jelent meg, de geomorfológia domináns aránya a természetföldrajz 1-es témakörön belül a 2020-as évekig megmaradt. Más szempontból nézve megállapítható, hogy az elmúlt 120 évben jelentősen változott azonban a természetföldrajzi problémák tárgyalása, a kezdeti, tipikusan leíró jellegű 1966–1970-től a komplex tárgyalás váltotta fel, az elmúlt 3 évtizedben a kutatási eredmények alkalmazhatósága, gyakorlati vonatkozása (pl. mérnök-geomorfológia) is fontos szemponttá vált.

A biogeográfiai és a talajföldrajzi altémákban (Természetföldrajz 2; *1. táblázat*) 1900–1920 között a Földrajzi Közleményekben átlagosnál több cikk jelent meg. Ezek kezdetben TREITZ P. (1913) talajföldrajzi tanulmányát kivéve mind növényföldrajzi, kis részben állatföldrajzi elemzések eredményeit közölték. Ebben az altémában a publikációk száma alapján a következő hullámhegy 1951–1970 között jelentkezett, de a korábbiól jelentősen eltérő tartalommal. Az ebben a két évtizedben készült tanulmányokat a talajföldrajzi kutatások aranykorának is nevezhetjük, hiszen az ekkor készült mintegy 30 tanulmány kevés kivétellel mind talajtani, talajföldrajzi témával foglalkozott, azon belül kiemelt számban a szikesekkel és a talajerózióval; a talajtípusok közül a szikesek körében elért vizsgálatairól adott számot több kutató is. Ennek logikus indoka lehetett volna az az érv, hogy az agrárgazdaságot meg kellett újítani, de a talajelemzések fontossága mellett inkább az sejthető, hogy a témakör feldolgozásában számos olyan hozzáértő – nemcsak talajföldrajzos – szakember jelent meg, akik ezt a szakágat sok tényező szintéziseként értelmezték (pl. KÁDÁR L. 1957). Emiatt ezt a megközelítést a táji szintű szintézis egyik első megjelenésének is értékelhetjük. Ezek a talajföldrajzi munkák persze nem voltak Magyarországon előzmény nélküliek, sőt világviszonylatban élenjáróként indult el 1933-tól és készült el a 2. világháború után 1:25 000-es méretarányban az országos talajtérkép, illetve annak módszertana. A KREYBIG L. és munkatársai által készített talajismereti térképek még napjainkban is támpontul szolgálnak a vizsgálatokhoz.

Az 1900–1920 közötti időszakban, a társadalomföldrajzi szakágakon belül a megjelent publikációk döntő többségét népességföldrajzi és közlekedésföldrajzi tanulmányok tették ki. Emellett a társadalomföldrajzi munkák közt – főként az 1. világháború alatt és után – a politikai földrajzi témák is nagyobb számban voltak olvashatók. Az 1927–1936 közötti évek átlagában a Közleményekben ezek a témák gyakoriságban a második-harmadik helyen álltak 6-7%-os arányban (FODOR F. 2006), de míg a közlekedésföldrajz a századfordulón is ilyen arányú volt, addig a politikai földrajzi tanulmányok száma több mint megduplázódott a világháború után. Már az 1. világháború alatt megjelentek elemzések, tanulságos vélemények arról, hogy földrajzi szempontból miként lenne indokolt, magyarázható (szakmai szemmel) Magyarország, illetve Kelet-Közép-Európa területi újrafelosztása. A világháborút követő béketárgyalások szakmai előkészítése kapcsán is jelentős földrajzi szakmunka folyt, de ezek közül kevés jelent meg nyomtatásban. Feltűnő,

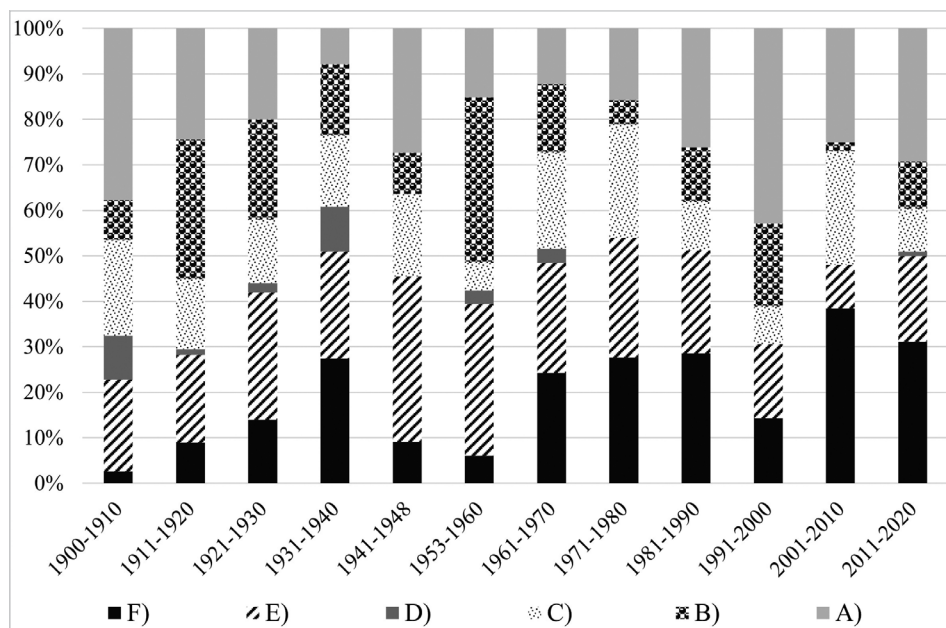
egyben az adott helyzetben jól megindokolható a Kárpát-medencei peremvidékekre vezető vasútvonalak gazdasági hatáselemzése.

Míg a fenti témakörök jórészt kitöltötték a társadalom- és gazdaságföldrajz által tárgyalt fő kérdéseket, az 1970-es években megjelent publikációk meghatározó számban településföldrajzzal, kisebb részben a népességföldrajzzal, ill. általános gazdaságföldrajzi témákkal foglalkoztak. A településföldrajzban a vidéki településtípusok (falu, tanya) akkoriban zajló átalakulása volt a kurrens téma, a gazdaságföldrajzban pedig pl. a körzetesítés. Ez a jelentős súlypontváltás az elmúlt 30 évben nem folytatódott, a megjelent társadalomföldrajzi tanulmányok témája kiegyenlítettebbé vált. Ahogy azt már korábban is aláhúztuk, az 1970-es évektől a társadalom- és gazdaságföldrajzi publikációk száma fokozatosan, sőt az elmúlt két évtizedben nagyon dinamikusán emelkedett. Új jelenségként különösen az utóbbi két évtizedben kiemelkedően nőtt a turizmusföldrajzi cikkek száma. E dinamikus növekedés mellett a rendszerváltozás óta ismét fellendülőben vannak a kutatók körében tartósan népszerűnek mutató település- és népességföldrajzi, illetve a politikai földrajzi témák. A 20. század végétől új elemként a kulturális földrajzi témák is olvashatók az Földrajzi Közlemények oldalain.

A környezetföldrajz alkategóriába illeszthető publikációk száma 1970-től nőtt meg jelentősen, hozzájuk kezdetben a területfejlesztéssel, majd az utolsó évtizedekben jellemzően a tájjal kapcsolatos témák is kapcsolódtak (3. ábra).

A 20. század utolsó harmadától a társadalom és környezet kapcsolatának vizsgálata komplex megközelítési szándékkal a publikációk számában is megjelenik, noha ilyen szintéziskíséret a század elején is jelentkezett már (SZILASSI P. et al. 2024). Ez a komplex, a szintézis igényével fellépő megközelítés szakmai szempontból új tudománytörténeti korszak indulását jelentette. A 2000-es években a tájelemzések (tájökológiai elemzések) egyre gyakoribbá válása ugyanennek a szándéknak a megerősítéseként értelmezhető (SZILASSI P. et al. 2024), és a folyamat jól egyezik a határainkon túli tendenciákkal is, hiszen az utolsó 30-40 évben a nemzetközi szakirodalomban is a politikai ökológia, a környezeti veszélyek, kockázatok, az ember-környezet kölcsönhatások kaptak kiemelt szerepet (ZIMMERER, K. S. 2010). A megközelítés fontosságát hangsúlyozva UNWIN, T. (1992) bemutatta, hogy a kérdéseknél az integratív megközelítés milyen szakmai problémákkal jár. Ebben a kérdéskörben a súlyponti szakmai problémákat a hazai szakma időben felismerte, és ha késéssel is – a tervezett integrációt csak részben sikerrel teljesítve, olykor csak a komplex megközelítés szándékáig jutva –, de növelte a fenti kérdések társadalmi ismertségét, illetve a magyar földrajztudomány nemzetközi hírnevét.

A kartográfia, térinformatika, matematikai, csillagászati földrajz kategóriába sorolt szakterületek a témacsoporthoz tartozó publikációk alapján három jól elkülöníthető szakaszra bonthatók. Az altémák közül 1900-tól a 2. világháborúig a csillagászati földrajzi és nagyon karakteresen a térképészeti témák domináltak (3. ábra). Ez utóbbi érhető, hiszen a háborúk vagy a politikai földrajzi kérdések (pl. Trianonnal kapcsolatban) igényelték ezeket a szakmai információkat. A kartográfiai tanulmányok újbóli növekvő száma az 1970-es évektől a vizuális, majd a digitális képfeldolgozáshoz kapcsolható. Az 1980-as évek derekától már elérhetőek voltak a műholdfelvételek (Magyarországon olykor még mágnesszalagos tárolókon), mégis 1990-ig a légi fényképhez való hozzáférés nehézkes, publikálásuk (politikai okok miatt) még csak az eredmények közlését nézve is nagyon korlátozott volt. Nemzetközi szinten az 1960-as évektől megjelent térinformatika kellett komoly változást ezen a szakterületen (LENG, S. et al. 2017). Bár a térinformatika jelentőségét a hazai földrajztudomány időben felismerte (a Földrajzi Közleményekben az első ilyen publikáció 1991-ben jelent meg), de kiterjedt földrajztudományi alkalmazására a Közleményekben megjelent publikációk között csak 2010 után találunk példákat.

3. ábra Az egyéb (társadalom és természetföldrajzi tanulmányokon kívül eső tematikájú) fő témakörhöz tartozó altémák aránya az ebben a fő témakörben megjelent publikációkon belül. (Ahol az összes egyéb, azaz társadalom és természetföldrajzi tanulmányokon kívül eső tematikájú publikációk száma = 100%)

A) Leíró földrajz – környezettörténet, földrajzi környezetek leírása, történeti földrajz, útleírás;
 B) A földrajztudomány elméleti kérdései, földrajzoktatás módszertana C) Egyéb jellemzően földtudományi téma (pl. meteorológia, geológia); D) Expedíciók, kutatóutak; E) Kartográfia, térinformatika, matematikai, csillagászati földrajz; F) Környezetföldrajz, környezeti veszélyek, területfejlesztés, tájelemzés

Figure 3 Proportion of sub-topics belonging to the other main topic (topics outside human and physical geography studies) within the publications in this main topic (where the total number of publications in other topics, i.e. topics outside human and physical geography studies = 100%)

A) Descriptive geography - environmental history, description of geographic environments, historical geography, travel description; B) Theoretical issues of geography, methodology of geography teaching;

C) Other topics typically related to Earth sciences (e.g. meteorology, geology); D) Expeditions, exploratory routes; E) Cartography, geoinformatics, mathematical, astronomical geography;

F) Environmental geography, environmental hazards, land development, landscape analysis

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

A kutatóutakról, expedíciókról szóló beszámolók 1900–1910 között voltak a legnagyobb számban jelen a Földrajzi Közlemények hasábjain (3. ábra). Ebben az évtizedben közel egy tucat tanulmányt közöltek magyar geográfus szerzők ebben a témában, köztük 1913-ban és 1914-ben Scott és Amundsen sarki expedícióiról, valamint Hopp Ferenc és Almásy György utazásairól szóló beszámolók is helyet kaptak.

A földrajzi publikációk mellett időszakonként nagyobb számban jelentek meg a földtudományokon belül inkább a geológia és a geofizika tárgyköréhez tartozó tanulmányok, amelyeket ma a földtan szakmai körébe illesztenénk. Az 1900-as évek kezdetén hangsúlyosak voltak a földrengésekkel kapcsolatos elemzések, amelyekhez az 1904–1905-ös és 1910-es Alföld-peremi rengések szolgáltattak alapot (megjegyzendő, hogy szélesebb körben is reagáltak rá, például a földrengésjelző rendszer megszervezésével, kiépítésével). Hasonló fontosságúak és cikkekben visszaigazoltak voltak az éghajlattani elemzések. Ebben a csoportban az általános földtani (az Alföld szerkezete, földmágnesesség), vagy pl. az ásványtani eredmények is helyet találtak. Feltűnő az 1970–1980 közötti idő-

szakban a szűkebb értelemben vett földtudományi publikációk kiugró száma (3. ábra). Az ilyen egyéb témaköröket illetően a hidrológiai tárgyú tanulmányok mellett a lávák elemzésétől kezdődően a geofizikai, ásványtani, pollenanalitikai, ősföldrajzi írásokon át bizonyos közgazdasági kérdésekig (pl. gazdasági körzetek problémája) terjedően is számos publikáció jelent meg; ezek olykor kevésbé feleltek meg a földrajzi szakma mai ennél jóval szűkebb értelmezésének.

A földrajztudomány elméleti kérdéseivel és a földrajzoktatás módszertanával foglalkozó altémák között legnagyobb számban, mintegy két tucat tanulmányban – a folyóiratot kiadó Magyar Földrajzi Társaság egyik legfontosabb célkitűzéséhez kötődően – a földrajzoktatás különböző szintjeihez kapcsolódó kérdések szerepelnek. Jellemző, hogy a századfordulóhoz képest az 1930-as évekre az oktatásmódszertani tanulmányok száma majdnem ötször nagyobb lett (FODOR F. 2006). A földrajzoktatás reformját és szerepének növelését szorgalmazó írásokon túl 1900–1920 között érthető módon nagy számban szerepeltek a Földrajzi Közleményekben a háborúval kapcsolatos írások, a hadszínterek leírása, a politikai összefüggések elemzése; például 1916-ban még az aktuális háborús viszonyok földrajzi hátterét és az azt (vélelmezhetően) követő helyzeteket is elemezték. Bár mindez a földrajzhoz illeszkedő feladatnak tűnt, mégis ezek a kérdések feltehetően nem keltették fel az olvasók érdeklődését, pedig az ilyen írások voltak az első – sajnos sikertelen – kísérletek a földrajzi tudás, a földrajzórakon tanult ismeretek mindennapi életben történő alkalmazhatóságának demonstrálására. Az oktatással kapcsolatos témakörnek a következő hullámai az 1950-es és 1980-as években történő tartalmi, módszertani átalakulásokhoz kötődtek (3. ábra). A politikai érdekérvényesítés az 1950-es évektől kezdődően erőteljesen tetten érhető volt a földrajzi tantervek, tankönyvek felépítésén túl a Földrajzi Közlemények tartalmának kialakításában is (Marx a földrajzról, 1953; Lenin és a földrajztudomány, 1960 stb.), azonban a későbbi, különösen az 1990-es politikai változásoknál már egyáltalán nem.

A nemzetközi szakmai körökben az 1990-es évektől jelentkező integratív, problémáértékelő, éghajlattudatos tudományelméleti irányok követése lényegesen lassabban történt, illetve történik meg. Fontos elméleti kérdéseket elemző tanulmány – szerényebb számban – egyrészt az 1900–1920, másrészt az 1980–1990 közötti időkben jelent meg (pl. CHOLNOKY J. 1910, 1914; FITOS V. 1917; PÉCSI M. 1979, 1989; BERNÁTH T. et al. 1986; BERÉNYI I. 1996; TÓTH J. 1989). Érdekes kísérlet volt KÁDÁR LÁSZLÓ (1957) a geografiikum problematikáját elemző, hozzászólásokkal kísért vitairata is.

Szemben ezekkel a korábbi kísérletekkel az elmúlt időkben a nemzetközi keretekben folyó, az alapkérdésekkel kapcsolatos vitákra a Földrajzi Közlemények keretében alig volt reagálás. A kevesebb elméleti munka részben azzal magyarázható, hogy a folyóirat elsősorban földrajzi oktatási, tájékoztatási feladatokat lát el, részben azzal, hogy 1950-ben megjelent egy másik magyar nyelvű, alapvetően a földrajztudomány kutatási eredményeinek közzétételére szolgáló periodika, a Földrajzi Értesítő.

A leíró földrajz címmel jelölt csoportba sorolt kutatási témákban az 1900-as évek elején még nagyszámú publikáció született (például a Ferencz József-föld „földrajzáról”). A leíró földrajzi munkák „virágzása” jó összhangot mutat a nemzetközi irányokkal, pl. a Royal Geographical Society értesítőjében 1906 és 1910 közötti 171 publikáció mintegy 57%-a az utazásokról felfedezésekről, közel harmada általános természeti földrajzhoz és a vulkanológia, kéregmozgás, hidrográfia témáihoz kötődött, és kb. 10% volt társadalmi-gazdasági földrajzi témájú (CLOSE, C. F. 1911). A téma az 1980-as évektől megújult, a környezettel kapcsolatban újra átlagon felüli számú tanulmány jelent meg, de itt már nem a (már ismert) környezetfogalom megjelenése volt fontos, hanem annak környezet-történeti, környezetföldrajzi alkalmazása, illetve értékelése.

Összefoglalás

A földrajzi periodikákban megjelent tanulmányok számszerű és tartalmi vizsgálata alapján jól nyomon követhető, hogy az elmúlt 120 évben miként változott a bemutatott földrajzi témák publikálásának prioritása, illetve azok maguk miként fejlődtek tartalmukban, milyen publikációs aktivitást indítottak el, kerültek többször előtérbe vagy álltak le, és ezeknek olykor milyen szakmai, politikai, anyagi okai lehettek. Az elemzéshez a hosszú hagyománnyal rendelkező Földrajzi Közlemények című folyóiratot szolgált adatbázisként. Az elmúlt 120 évben figyelembe vett mintegy 1700 cikk tematikus kategóriákba (altémákba) sorolását a kezelhetőség, az összemérhetőség igényelte, de azt nehezítette pl. a témák tematikus átfedése, illetve a rövid közlemények figyelmen kívül hagyása. A folyamatos idősoros elemzést befolyásolták az egykori társadalmi viszályok, politikai korlátok, gazdasági kihívások is. Az új magyar nyelvű, elsősorban kutatási eredményeket közlő szakmai folyóirat, a Földrajzi Értesítő megjelenése 1950-től nem lehetetlenítette el ezt a fajta értékelést, a Földrajzi Közlemények a földrajz oktatási és az azt támogató kutatási információinak meghatározó forrása maradt. A vizsgált tanulmányok mértéke az 1. világháború végéig a természet- és társadalomföldrajz szempontjából kiegyenlített, illeszkedett a nemzetközi irányokhoz, és annak rangos szereplői voltak. Ezt követően az 1960–1970-es évekig a természetföldrajz túlsúlya volt jellemző, ami, ha olykor nagyobb késésekkel is, de követni tudta a nemzetközi irányokat. Figyelemre méltó eredmények jelentek a geomorfológia, vagy a talajföldrajz területén. Az 1970-es évektől a társadalomföldrajz aránya – pl. a településföldrajz tanyákkal, falvakkal kapcsolatos tanulmányainak megjelenésével – előbb kiegyenlítődött, majd fokozatosan már több cikk született a társadalomföldrajzi témákban. Ez az irányvonal különösen utóbbi két évtizedben került lényegesen előtérbe, illeszkedve a nemzetközi irányokhoz is.

A Földrajzi Közlemények szakmailag értékes tanulmányai a magyar szaknyelv megerősítésében is jelentős szerepet kaptak. A folyóirat jövőjét illetően azt vonhatjuk le következtetésként, hogy a sok kihívás melletti eredményes munkához a nemzetközi szakmai trendek gyorsabb követése lenne fontos feladat. Módszertani szempontból pedig a jövőben az integratív megközelítés, az elméleti kérdések szélesebb körű vitája, illetve az újabb szakmai törekvések (pl. az éghajlatváltozás földrajza vagy a fenntarthatóság földrajza) témaköreinek minél több esettanulmány alapján történő bemutatása lenne a cél.

MEZŐSI GÁBOR

SZTE Földrajz és Földtudományi Intézet, Szeged
mezosi@geo.u-szeged.hu

SZILASSI PÉTER

SZTE Földrajz és Földtudományi Intézet, Szeged
toto@geo.u-szeged.hu

IRODALOM

- BERÉNYI I. 1996: A földrajztudomány helyzete. – Földrajzi Értesítő 45. 3-4. pp. 332–338.
BERNÁTH T. – MAROSI S. – GÓCZÁN L. – PÉCSI M. – BORSY Z. – ENYEDI GY. – PAPP-VÁRY Á. – PERCZEL GY. – RÉTVÁRI L. – SÁRFALVI B. 1986: A földrajztudomány helyzete. – Földrajzi Közlemények 34. 3. pp. 246–261.
BLOMLEY, N. 2006: Uncritical critical geography. – Progress in Human Geography 30. 1. pp. 87–94.

- CHAPMAN, J. D. 1966: Presidential address: the status of geography. – *Canadian Geographic* 10. 3. pp. 133–144.
- CHOLNOKY J. 1910: A földrajzról. – *Földrajzi Közlemények* 38. 1. pp. 1–11.
- CHOLNOKY J. 1914: A földrajz összefoglalása. – *Földrajzi Közlemények* 42. 2-3. pp. 365–385.
- CHORLEY, R. 1967: *Models in geography*. – Methuen, London. 467 p.
- CLOSE, C. F. 1911: The position of geography. – *The Geographical Journal* 38. 4. pp. 404–413.
- FITOS V. 1917: Milyen tudomány a geográfia? – *Földrajzi Közlemények* 45. 1–3. pp. 362–392.
- FODOR F. 2006: *A magyar földrajztudomány története*. – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 820 p.
- KÁDÁR L. 1957: A geografikum problematikája. – *Földrajzi Közlemények* 81. 1. pp. 1–16.
- KOVALCSIK T.–MEZŐSI G.–BOROS L.–SZILASSI P. 2024: „Így írunk mi, geográfusok” – a földrajzos szerzők publikációs trendjei 1990 és 2022 között. – *Modern Geográfia* 19. 3. pp. 83–98.
- LENG, S.–GAO, X.–PEI, T.–ZHANG, G. (főszerk.) 2017: *The geographical sciences during 1986–2015. From the classic to the frontiers*. – Springer, Singapore. 596 p.
- PÉCSI M. 1979: A földrajzi környezet új szemléletű értelmezése és értékelése. – *Földrajzi Közlemények* 103. 1–3. pp. 17–27.
- PÉCSI M. 1989: A földrajztudomány általános elvi kérdései. – *Földrajzi Közlemények* 113. 1-2. pp. 3–10.
- SZILASSI P.–MEZŐSI G.–BOROS L.–KOVALCSIK T. 2024: A táj- és környezetföldrajzi kutatások története Magyarországon az 1880-as évektől napjainkig a Földrajzi Közleményekben megjelent értekezések és az MTMT adatbázis bibliográfiai elemzése alapján. – *Földrajzi Közlemények* 148. 2. pp. 92–103.
- TÓTH J. 1989: Reform, regionális fejlesztés és földrajz. – *Földrajzi Közlemények* 113. 1-2. pp. 41–50.
- TREITZ P. 1913: Talajgeográfia. – *Földrajzi Közlemények* 41. 3. pp. 225–277.
- UNWIN, T. 1992: *The place of geography*. – Routledge, New York. 288 p.
- ZIMMERER, K. S. 2010: Retrospective on nature-society geography: tracing trajectories (1911–2010) and reflecting on translations. – *Annals of the Association of American Geographers* 100. 5. pp. 1076–1094.
- A jelen elemzésünkhöz használt publikációk letölthetők a Földrajzi Közlemények korábbi számait tartalmazó online adatbázisból a https://real-j.mtak.hu/view/journal/F=F6ldrajzi_K=F6zlem=E9nyek.html honlapon.